

UDK 811.163.42'282(497.5-3 Iž)

811.163.42'282'342.8(497.5-3 Iž)

Stručni rad

Rukopis primljen 2. XI. 2012.

Prihvaćen za tisak 24. X. 2013.

Nataša Šprljan

Centar za jadranska onomastička istraživanja

Sveučilište u Zadru

Trg kneza Višeslava 9, HR-23000 Zadar

nsprljan@unizd.hr

AKCENTUACIJA GOVORA OTOKA IŽA

U ovome radu autor će, na osnovu vlastitih istraživanja, pokušati dati sumaran prikaz akcenatskih svojstava govora otoka Iža, smještenog u zadarskom arhipelagu. Namjera mu je smjestiti iški govor i akcenatski sustav među drugim čakavskim otočkim govorima, dati fonetski i fonološki opis pojedinih akcenata i potkrijepiti ih primjerima koje je čuo od iških govornika i, konačno, pokušati utvrditi fonološki status čakavskog akuta u iškome govoru. Budući da su istraživanja bila ograničenoga karaktera, ovaj rad nije zamišljen kao konačan opis, već kao polazišna točka za buduća istraživanja koja je potrebno izvršiti na osnovu kojih će se moći napraviti što iscrpniji i potpuniji opis iškoga govora i akcenatskoga sustava.

Uvod

Govor otoka Iža, smještenoga u Zadarskom arhipelagu, spada u srednjočakavske govore. Zamjenica *ča* je očuvana, kao i oblik *zač*, refleks jata je ikavsko-ekavski (pravilo Meyer-Jakubinski¹ je više-manje dosljedno provedeno). Odlika je iškoga govora i čakavski prijelaz nazala *ę* u *a* iza *j*, *č*, *ž* (*jaẓk*, *põčala*), te čakavski izgovor fonema *t'*. Zastupljeni su i primjeri jake čakavske vokalnosti (*màlin* 'mlin'). Dugi vokal *a* izgovara se nešto zatvorenije, a stariji govornici u izgovoru zatvaraju također vokale *e* i *o*. Zatvaraju se i vokali pred nazalima (*pečîn*, *ûn*, *undä*). U iškome konsonantizmu zanimljiva je pojava sporadič-

¹ Pravilo Meyer-Jakubinski odnosi se na govore s ikavsko-ekavskim refleksom jata: *ě + t*, *d*, *n*, *l*, *r*, *s*, *z + a*, *o*, *u*, $\emptyset > e$, a u ostalim slučajevima *ě > i*.

na zamjena *f* sa *h* (npr. *trahostanica* ‘trafostanica’). Akcenatske karakteristike iškoga govora detaljnije će biti obrađene u nastavku članka.

Dva su mjesta na otoku Ižu: Māli Īž, sa svojim naseljima Mućê, Mākovac i Pòrovac, te Vèli Īž. Govor Malog Iža po nekim se svojim karakteristikama razlikuje od govora Velog Iža, a postoje i razlike unutar samih naselja, među kojima Lisac (1998: 1110) posebno ističe maloiško naselje Porovac. Razlike između Velog i Malog Iža postoje i u akcenatskom pogledu. Lukin (1997: 30) spominje da je akcentuacija Malog Iža nešto arhaičnija. U ovom članku akcenatske razlike između Velog i Malog Iža nisu sustavno obrađene zbog nedovoljnog broja ispitanika (pogotovo za Mali Iž). Ispitivanje je vršeno uglavnom na starijim osobama (iznad 80 godina), a korištene su i neke starije snimke iz fonoteke Centra za jadranska onomastička istraživanja Sveučilišta u Zadru. U Velom Ižu imali smo i srednjovječne ispitanike u dobi od 50 do 60 godina. Za usporedbu akcenatskoga stanja ovih dvaju mjesta trebalo bi zasebno ispitati tri maloiška naselja: Muće, Makovac i Porovac, te napraviti detaljnije istraživanje.

Osnovne karakteristike akcenatskog sustava iškoga govora

Govor otoka Iža ima, prema terminologiji M. Moguša (1997: 30), stariji dvoakcenatski sustav: stara akcenatska mjesta dobro su očuvana, no ne i sva tri akcenta. Na fonološkoj razini izvršena je neutralizacija $\tilde > \hat$, no unatoč tome mnogi govornici i dalje čuvaju čakavski akut u izgovoru. Akcenti u ovom članku bilježeni su fonetski, prema slušnome dojmu. Dakle, iako je akut nestao iz sustava, bilježili smo ga tamo gdje bi ga naši ispitanici izgovorili². Prednaglasne dužine dosta su dobro očuvane (među mlađim govornicima ima primjera nesustavnoga pokraćivanja ispred dugih akcenata), dok su zanaglasne pokraćene.

Stara akcenatska mjesta dobro su očuvana, no ima i primjera u kojima se silina pomiče prema početku riječi (*sèlo*, *žèna*, *dòbro*, *pètnaest*). U slučaju prenošenja siline na prethodni slog ne realizira se kvalitetno novi akcent nego, dosljedno pravilima dvoakcenatskoga sustava, isključivo akcent /[˘]/ na kratkom te /^ˆ/ na dugome slogu.

Osim ovih primjera dezoksitoneze ima i slučajeva analogije prema drugim oblicima, npr. *gl̥v̥à/gl̥va* (< *gl̥vu*, Ajd), VI³: *òvca* (< *òvcu*, Ajd; MI: *ovcà*), *u str̥ghu* (< *str̥gh*), *po z̥idu* (< *z̥id*). Kod brojeva također može doći do izjednačavanja: neki govornici izjednačavaju *pedesēt*, *šezdesēt*, *osamdesēt* u

² Martinović u svome *Rječniku govora otoka Iža* (2005) ne bilježi akut, već dosljedno cirkumfleks.

³ MI = Mali Iž, VI = Veli Iž.

pedèset, šezdèset, osamdèset (prema *četrdèset*), a u drugih govornika je obratno (*četredesèt* prema *pedesèt* itd.). Ovdje zasigurno možemo ubrojiti i primjere nesvjesnoga „korigiranja“ govora u kontaktu s ispitivačem. Bilo bi dobro posvetiti više pažnje slušanju spontanoga govora Ižana te vidjeti ima li i u njemu ovakvih retrakcija.

Zanimljiva je pojava u iškome govoru ostatak praslavenskog naglasnog odnosa u deklinaciji osobnih zamjenica: G: *mène, tèbe*; D: *menì, tebì*. U većini govora naglasak se analogijom izjednačio u *mène, mènì*, odnosno *menè, menì*⁴. Zabilježili smo samo jedan takav primjer (*menì*) kod najstarije ispitanice, no na istu pojavu upućuje Lisac (1998: 1112), a opaža je i Mate Hraste (1959: 9) u Nevidanima na Pašmanu.

Kratki akcent

Kratki akcent / ˈ / realizira se na starim distribucijskim mjestima kao kontinuitet praslavenskog kratkog akcenta (*òko, nèbo*), odnosno kao rezultat pokrate praslavenskog akuta (*cèsta, rìba*). Može se ostvariti na bilo kojem slogu u riječi (*vrìća, hodìti, undà*). Izgovor kratkog akcenta ne razlikuje se bitno od izgovora standardnoštokavskoga kratkosilaznog akcenta. Stariji govornici u principu izgovaraju ovaj akcent nešto brže i kraće, ali riječ je samo o slušnome dojamu. U iškome govoru česta je pojava duljenje kratkog akcenta, o čemu će govor biti kasnije.

Dugosilazni akcent

Dugosilazni akcent / ˘ / najfrekventniji je akcent u iškome govoru. Nalazimo ga, prije svega, na starim distribucijskim mjestima kao kontinuitet praslavenskoga cirkumfleksa (*sîn, glâvu, Ajd*) te na iskonski kratkim vokalima *e* i *o* zahvaćenim kompenzacijskim duljenjem (*nôs*). Fonetski je dugosilazni akcent identičan ili u najmanju ruku vrlo sličan standardnoštokavskome dugosilaznom akcentu. Dugosilazni akcent javlja se kao rezultat metatonije $\tilde > \hat$ (*krâj, šûša*) te različitih tipova duljenja kratkoga naglašenoga vokala.

Osim općečakavskoga duljenja pred sonantima (*pokôjni, devôjčica, lokârda, sîr, ogânj, dîm, tovâr*), na Ižu se dulje vokali u svim zatvorenim slogovima (*mâška, ôgrada, mâslina, nevêsta, îsti, fêšta, ujûtro, pôp, sît, krûh, brât, pêtâk, četvrtâk, obêd, danâs, pijânâc, otâc*), a sve je učestalije i duljenje voka-

⁴ Vidi Kapović (2006: 43).

la u unutarnjem otvorenom slogu (*mâti/mâti, pâziti, stâviti, vâlovi, zaborâvila/zaborâvila, dâti, ôkolo, môgu, gôri, dôli, môlin Bôga, gôdina/gòdina, vèliki*).

Da je riječ o mlađoj pojavi dokazuje i činjenica da se produljeni vokal /a/ u otvorenom slogu nikada ne zatvara, za razliku od iskonski dugog /a/ ili produženog /a/ u zatvorenom slogu, čiji je izgovor zatvoreniji.

U iškome govoru fonetski nema značajne razlike između dugosilaznog akcenta te akcenta nastalog duljenjem kratkog akcenta te smo ga stoga u oba slučaja bilježili znakom /[^]/.

Dok je duljenje ispred sonanata u zatvorenom slogu karakteristika većine čakavskih govora, duljenje ispred šumnih konsonanata u zatvorenom slogu po postanku je mlađe i ograničeno na neke srednjoločakavske govore. Oba duljenja na Ižu se provode dosljedno (rijetke su iznimke npr. *gròm, snìg, mîln, udovâc, mladić, čovîk*). Duljenje u otvorenom slogu provodi se fakultativno i po dataciji je mlađe⁵. Finka (1971: 33) tvrdi da je ova akcenatska inovacija najkarakterističnija na vokalu /a/, te da se provodi najčešće samo na penultimi ili u enklizi. Takva je situacija kod nekih dugootočkih govora (usp. Finka 1977: 70). Na Ižu se najčešće dulji vokal /a/ no, za razliku od npr. dugootočkih govora, ovdje duljenje postepeno zahvaća i vokale /o/ i /e/. Naša istraživanja pokazuju da kod mlađih govornika ova pojava sve više uzima maha.

Čakavski akut

U iškome govoru, kao i u drugim otočkim govorima u okolici Zadra, čakavski akut više nije dio fonološkoga sustava. Ipak, naša terenska istraživanja pokazuju da je akut u govoru Ižana i dalje vrlo živa i prisutna pojava. Na akut smo naišli u najrazličitijim položajima te i u stilski neutralnim iskazima. Iako je učestaliji u starijih govornika, i u mlađih se redovito javlja. Valja, međutim, napomenuti da nismo naišli ni na jednog ispitanika koji dosljedno čuva akut u svim položajima: u svih se govornika na nekim mjestima akut ostvaruje kao cirkumfleks, utoliko češće što su ispitanici mlađe dobi. U ovome poglavlju navodimo neke od primjera u kojima naši ispitanici izgovaraju akut.

lîpo, rečêmo, nêću, dâli, dôša, dvî lûde, dôjti, zovên, zovêmo
nđ se stâviti
Zâdnji pût je šq u Prêko
sedandesêt/sedandesêt

⁵ Vidi Lukežić (1990: 90).

ženě/ženê (Gjd), s ženŭn (Ijd)

š njŭn, š njŭn (Ijd)

strānē/strānê, stranē/stranê i strānè (Gjd)

Vokal pod akutom ima uzlaznu intonaciju, a prva zanaglasna mora ima nizak ton. Kod starijih je ispitanika njegova skokovitost fonetski nešto izraženija nego kod mlađih generacija.

Najučestaliji, a usto i najizrazitiji akut ima naša ispitanica u dobi od 92 godine, koja pritom već 40 godina slabo čuje, što znači da je njen govor prava slika nekadašnjeg akcenatskoga stanja. U njenom govoru akut je uobičajen na kraju riječi, pa i na apsolutnom kraju rečenice, gdje bi u principu prvo trebalo doći do neutralizacije.

Nêćeš s otŭn.

Sāmo da me ne bolŭ.

držŭ, stojŭ, loncijq̃ (3. l. jd. prezenta)

Posebno je zanimljiv slijed prednaglasne dužine i akuta u Gjd (*strānē*), koji u principu eliminiraju čak i oni govori kod kojih je akut očuvan u sustavu. Više o naglasku u Gjd vidi dolje.

Konačno, naišli smo i na neke rijetke primjere neetimološkog akuta:

Sēsti ću jq̃. Morq̃n.

Ondā morq̃ da mi ponòvi.

Preko tōga su brōd po nŭma povŭkli.

Provedena istraživanja, nažalost, nisu bila dostatno opsežna kako bi se iz njih moglo izvesti konačne zaključke. Primjerice, valjalo bi još ispitati ulogu položaja riječi u rečenici i naglašenoga sloga u riječi, te realizaciju staroga cirkumfleksa u istim uvjetima (npr. *brōd*).

Prednaglasne i zanaglasne dužine

Kao u većine čakavskih govora, prednaglasne dužine dobro su očuvane (*pīsàti, jŭhà, limŭnŭ, dŭtè, žq̃là, gōspà, nq̃dŭmak*). Iako se u principu čuvaju i ispred dugih naglasaka (*nŭsq̃n, svŭcŭn, ljŭbq̃v, rq̃dŭ* (prid. r.), *pijq̃nq̃c, zajŭbŭ* (prid. r.)), među mlađim govornicima postoji tendencija njihova pokraćivanja (*popravljq̃/popqrq̃vljq̃* (prid. r.), *ugasŭ je* (prid. r.), *nŭsq̃n/nisq̃n*).

Zanimljiv primjer predstavlja genitiv jednine imenica ženskoga roda s oksitonezom. U govoru Ižana zabilježili smo sve moguće varijante: varijantu s dužinom ispred dugih akcenata (*glāvê, strānē*), varijantu s pokraćenom dužinom (*glavê/glavē, stranê/stranē*) te varijantu s očuvanom dužinom ali pokraćenim akcentom (*glāvè, strānè*).

Zabilježili smo (kod starijih govornika) i nekoliko primjera čuvanja etimološke kračine u infinitivu i participu glagola (*građili, ogulīti*)⁶.

Zanaglasne dužine sustavno su pokraćene (*òsam ìljad gòdin, nà glavu, pedesèt ìitar*). Ipak, rijetko se mogu čuti njihovi ostatci: *pàdā/pàda, devetnàest gòdīn, ìipòst, òpēt*.

Preskakanje akcenta na proklitiku čuvaju samo najstariji govornici, no i kod njih ima odstupanja (*ù grad, starīja òd mene, nā ruke*; ali *osandesēt i trī, na vòdu*). Kod sredovječnih govornika preskakanje često izostaje (*svè do môra, osandesēt i òsan, uz mènè*). Skakanje akcenta na proklitiku inače je uobičajeno za većinu čakavskih govora, ali se ne provodi svugdje dosljedno.

Zaključak

Akcentuacija iškoga govora po mnogim je svojim karakteristikama nesumnjivo čakavska (očuvana stara naglasna mjesta, akut i dalje prisutan na fonetskoj razini). Najstariji živući govornici, koji su cijeli život proveli na otoku, čuvaju pravu sliku nekadašnjeg iškoga govora. Kod srednjovječnih i mladih govornika uočljivije su inovacije u govoru kao što je duljenje kratkog vokala u naglašenom otvorenom slogu. S druge strane, kod njih je često teško razlučiti karakteristike iškoga govora od primjesa standardnoga jezika koji sve više i više prodire u sustav.

Govor djece, pod velikim utjecajem iških „nonota“ i „none“, još uvijek je poprilično nekontaminiran elementima standarda. Ipak, kako rastu, sve je veći pritisak standardnoga govora putem obrazovanja i medija. Pitanje je što će od njihova govora ostati kada krenu u srednju školu u grad. Najveći je problem što se broj djece na Ižu iz godine u godinu smanjuje, kao što je uostalom situacija na većini otoka. Zabrinjavajuć je podatak da osnovnu školu na Ižu trenutačno pohađa samo petnaestero djece. Pred nama je još jedan otočki govor kojemu, nažalost, prijeti odumiranje, što je samo razlog više da se ovaj govor sustavno obradi.

⁶ U Martinović (2005) također nailazimo na neke primjere čuvanja etimološke kračine u infinitivu (npr. *okripīti, opulīti, opoganīti*).

Literatura:

- FINKA, BOŽIDAR 1971. Čakavsko narječje, *Čakavska rič*, 1, Split, 11–71.
- FINKA, BOŽIDAR 1977. Dugootočki čakavski govori, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 4, Zagreb, 7–178.
- HRASTE, MATE 1959. Osnovna akcentuacija Biograda na moru i njegove okolice, *Filologija*, 2, Zagreb, 5–11.
- KAPOVIĆ, MATE 2006. *Reconstruction of Balto-Slavic Personal Pronouns with emphasis on accentuation*, Zadar (doktorski rad).
- LISAC, JOSIP 2008. Dijalekatno stanje na otoku Ižu, *Marulić*, 31, sv. 6, Zagreb, 1110–1113.
- LUKEŽIĆ, IVA 1990. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- LUKIN, ROMAN 1997. Općenita svojstva iškog govora, *Zadarska smotra*, 4–6, Zadar, 27–31.
- MARTINOVIĆ, ŽARKO 2005. *Rječnik govora otoka Iža*, Zadar: Gradska knjižnica Zadar.

The Accentuation of the Dialect of the Island of Iž

Abstract

In this article the author gives a short overview of the accentual features of the dialect of the island of Iž, situated in the archipelago of Zadar. After a very brief introduction to the phonological features of the dialect, some basic features of the accentual system are given, after which more attention is given to each one of the three accents: short, long falling and čakavian acute. More examples of the realisation of the čakavian acute accent are given in order to explain its phonological status in the system. Finally, the author gives examples of pretonic and posttonic lengths, as well as those of an old accentual shift to the proclitic.

Ključne riječi: čakavski, akcent, Iž, akut

Key words: čakavian, accent, Iž, acute

